

Debat

Jakob Vedsted og Jan Skamby
Madsen:
Lokalhistoriske studier i Hads
herred

Lokalhistorien og specielt slægtshistorien får stadig flere dyrkere og bliver for mange mennesker det væsentligste bindeled mellem fortiden og nutiden. Såfremt egnsmuseerne magter at få denne interesse ind i nogle rammer, hvor den kan perspektiveres, er der grund for et engageret samarbejde mellem museet og dets brugere.

Flere museumsfolk, både herhjemme og i udlandet, har forsøgt sig med en formidling, der direkte er relateret til den dagligdag og de interesser, publikum iøvrigt har, og det er på

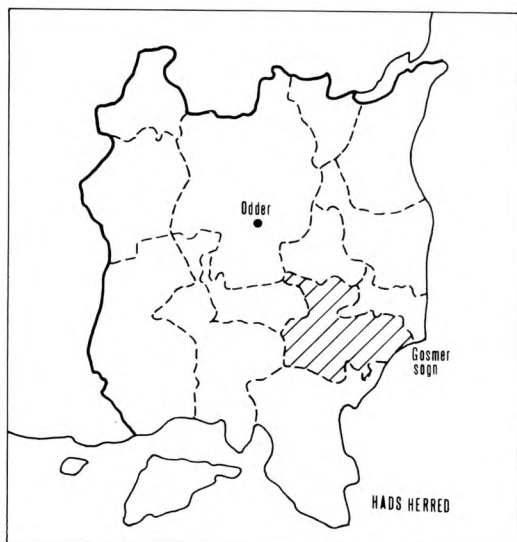

Fig. 1. I sognet ligger byerne Gosmer, Fensten, Smederup, en del af Søby, samt Højby.

Sognets areal udgør 1633 ha, og ved folketællingen 1970 var der 527 indbyggere fordelt på 165 husstande.

Inden kommunesammenlægningen udgjorde Gosmer sogn sammen med Halling sogn en sognekommune. Sognet er et udpræget landsogn med kun én mindre industrivirksomhed.

denne baggrund, at en række nye formidlingsprojekter har set dagens lys (1). (Note 1: Skamby Madsen, J.: Museerne, lokalhistorien og formidlingen. Den jyske historiker nr. 17, 1980. Heri findes en kortfattet omtale af en række af disse projekter). Fælles for projekterne er, at de tager udgangspunkt i folks egne erfaringer, samt at det praktiske arbejde aktiviserer folk på lokalt plan i studiekredse og lignende. Initiativerne er udgået fra de små og mindre lokalmuseer, der her, i stedet for den traditionelle envejskommunikation, har set mulighederne for et samarbejde og en dialog med egnens beboere.

I sommeren 77 påbegyndte vi gennem Odde Museum og med støtte fra Århus Amts Museumsråd projektet »Lokalhistoriske studier i Hads herred«. Ideen bag de lokalhistoriske studier er at undersøge fortid, nutid og fremtid i lokalmiljøer sammen med de mennesker, der bor på stederne. Et lokalmiljø kan være en landsby, en klynge huse, en bydel, et sogn eller et hvilket som helst geografisk område eller miljø, der naturligt kan afgrænses.

Vi havde lyst til i første omgang at forsøge os med et sogn, og efter at have vurderet de forskellige sogne i museets indsamlingsområde, bl.a. gennem besøg i sognene og samtaler med nogle af beboerne, faldt valget på Gosmer sogn.

Indsamling af materiale om sognet

Inden vi lavede en introduktion af undersøgelsen i sognet, foretog vi en systematisk indsamling af materiale omkring sognets fortid, nutid og fremtid.

Museet selv var kun i besiddelse af et beskedent materiale, der kunne anvendes i denne sammenhæng. De kulturhistoriske lokalmuseer har traditionelt haft indsamling af genstande som deres hovedopgave. Alle skriftlige kilder har det offentlige arkivvæsen taget sig af, når de var af offentlig proveniens

Fig. 2. Gosmerhæftet indeholder en præsentation af undersøgelsen, samt viser eksempler på det materiale, der findes om sognet – gamle fotografier, uddrag af arkivalier, sagn og historier, fremtidige vejprojekter for området o.s.v.

eller var oplagt væsentlige for historieforskningen. Tilbage bliver en række private, lokale arkivalier som fotografier, foreningsprotokoller, forretningsprotokoller o.s.v., som indsamlingsmæssigt har befundet sig i et tomrum mellem de etablerede institutioner – museerne og de offentlige arkiver. Til at udfylde dette tomrum er der skudt en lang række små, lokalhistoriske arkiver op indenfor den sidste snes år. Disse drives oftest af frivillige og næsten uden midler.

Det kunstige skel mellem genstande og arkivalier er uheldigt, idet de lokale kulturhistoriske museers væsentligste opgave må være at arbejde med og dokumentere alle facetter af lokalområdets historiske udvikling. Denne opgave er umulig, hvis ikke fotografier og arkivalier inddrages sideordnet med genstandene i museets arbejde.

Under indsamlingsarbejdet blev der hentet materiale følgende steder: Odder Lokalhistoriske Arkiv, Odder Kommunebibliotek, Odder Kommunes Arkiv, Odder Kommune –

teknisk forvaltning, Statsbiblioteket, Det Kgl. Biblioteks Kort og Billedsamling, Rigsarkivet, Nationalmuseets forskellige afdelinger, Matrikelsarkivet, Dansk Folkemindesamling, Geodætisk Institut, Landsarkivet for Nørrejylland og Institut for Navneforskning.

Det var vores tanke at få fotokopier af det til undersøgelsen nødvendige materiale, men det blev hurtigt klart, at mængden ville blive så omfangsrig, at selv om vi kun satsede på de vigtigste arkivalier, ville det blive økonomisk uoverkommeligt. I stedet løste vi problemet ved at anskaffe et mikrofilmlæseapparat og basere materialeindsamlingen hovedsagelig på mikrofilm.

Introduktion af undersøgelsen i sognet

Under arbejdet med indsamlingen havde vi en gruppe beboere fra forskellige steder i sognet (bl.a. købmændene i Gosmer og Fensten), som vi jævnligt besøgte og fortalte om, hvad vi lavede.

Det var vores mening, når vi havde dannet os et overblik over materialet, at udsende indbydelser til en fællesaften i forsamlingshuset, og der præsentere ideen med initiativet, noget af det indsamlede materiale, samt at opfordre beboerne til at være aktivt med. Ud fra vores kontakt med de lokale beboere blev vi klar over, at skulle vi få folk til at møde op sådan en aften, måtte vi ud og præsentere os selv og projektet for en bredere kreds. I månederne september-oktober 77 brugte vi så weekenderne på husbesøg. Vi havde forskelligt materiale med rundt og fik god lejlighed til at orientere om, hvad vi ville sætte igang. Samtidig fik vi set eksempler på, hvad der fandtes af materiale i sognet, hovedsageligt fotografier og ejendoms papirer. Vi besøgte 60 husstande, hvilket er ca. 1/3 af samtlige husstande i sognet. I januar 78 udsendte vi indbydelser til en fællesaften for sognets beboere i Gosmer Forsamlingshus. Vedlagt indbydelser var et hæfte på 24 sider, der fortæller om ideen bag initiativet.

Der kom 145 mennesker i forsamlingshu-

set, hvilket var betydeligt flere end vi havde regnet med. Vi fik præsenteret undersøgelsen og noget af materialet, men kunne p.g.a. trængsel ikke få talt med den enkelte om at være med. I stedet udsendte vi i februar et nyt brev med en tilmeldelsesblanket, hvor interesserede kunne skrive sig på.

Arbejdet i sognet

I slutningen af februar var tilmeldelsesblanketterne kommet tilbage med følgende resultat:

Emner:	Antal tilmeldte:
Bebyggelsehistorie	22
Lokalplan	7
Oldtid	4
Sagn og historier	4
Stednavne/sprog	4
Erhvervslivet	3
Politiske forhold	1
Ændringer i landsbyerne	1
Husmandsbevægelsen	1
Skole og undervisning	1
Andet	3

Fig. 3. Fenstengruppen er samlet omkring kilderne til ejendommenes historie.

Fig. 4. Sagn og historier med tilknytning til sognet er blevet indsamlet, bearbejdet og illustreret af lokale kunstnere.

En af de historier, der har overlevet til vore dage, skildrer en uheldig brøndgravning i Smederup by, hvor der altid har været vandmangel. Brønden styrtede sammen under gravearbejdet og »Syv Karle fandt her en ligesaa pludselig som uventet Død i deres bedste Alder. Den ottende slap med Skrækken og Tabet af sine Træske« fortæller historien.

En gennemgang af Gosmers kirkebog har vist, at der er tale om mere end blot en historie. I 1788 under døde står følgende: »26 de (efter Trint). efterskrevne ung-menisker, som bleve dræbte i en Brønd i Smedrup neml.« – herefter nævnes navnene på syv karle i alderen fra 19 til 29 år. Brøndgraverne er tegnet af Mogens Gissel.

Herudover gjorde en del via tilmeldelsesblanketten opmærksom på, at de havde materiale eller oplysninger, som de ville stille til rådighed for undersøgelsen.

I marts måned var vi klar til et møde i forsamlingshuset med de 22, der havde meldt sig til emnet »bebyggelseshistorie«. På mødet blev der enighed om at dele dette hold i to grupper, der skulle tage sig af forskellige ejerlav. Endvidere var der enighed om, at møderne skulle holdes privat, på skift mellem deltagerne. Flere af de øvrige hold blev senere på året sat igang på samme grundlag.

Der har indtil årsskiftet 79/80 været afholdt ca. 60 møder fordelt på forskellige emnegrupper. Møderne har ligget om aftenen og har haft en varighed på 3-4 timer. Vi har været forsigtige med at indkalde til møde for ofte, da arbejdet nødtigt skulle blive en byrde for deltagerne.

Undervejs er enkelte deltagere faldet fra og nye er kommet til, således at deltagerantallet stort set er forblevet uforandret.

Til møderne har vi medbragt det indsamlede kildemateriale og mikrofilmlæseapparatet. Mellem møderne har læseapparatet været

Fig. 5. Arbejdskort til rekonstruktion af markinddelingen 1682 i Gosmer ejerlav.

udlånt til interesserede, som regel sådan, at den vi sidst besøgte har haft det stående, til det skulle bruges et andet sted.

Den form vi har arbejdet under, med møder hos private, har fungeret ideelt. Arbejdet er blevet kombineret med et fællesskab, der ellers har været på retur i landsbyerne.

Formidlingsmæssigt har vi været stillet på en krævende opgave. Deltagerne skulle sættes igang, den fornødne historiske udvikling trækkes op, og for de ældre kilder har det været nødvendigt at give en betydelig hjælp til transkriptionen af den gotiske skrift. For at lette arbejdet renskrev og mangfoldiggjorde vi en del af det kildemateriale, som næsten alle havde brug for, bl.a. matriklerne, jordebøgerne og udskiftningsarkivalierne, samt navneregistre til alle fæste- og skiftearkivalier. Endelig skulle deltagerne øves i at arbejde metodisk med kilderne.

Vi har kun i ringe grad forsøgt at foretage nogen styring m.h.t. de emner, deltagerne valgte at beskæftige sig med. I stedet har vi forsøgt at hjælpe dem til at finde svar på de spørgsmål, de selv formulerede.

Vi havde gerne set flere af emnerne behandlet mere problemorienteret, men bortset fra lokalplansgruppen, hvor modsætningen til det offentlige, bureaukratiet og centraliseringen var det væsentlige, var det ikke konfliktstof, man ønskede at beskæftige sig med. På den anden side erfarede vi, at gennem et bevidst arbejde med næsten et hvilket som helst emne, støder man på mere generelle samfundsproblemer.

Efterhånden som de forskellige emner er blevet eller bliver bearbejdet, skal materialet udgives i hæfteform. Da vi imidlertid ikke har haft midler til rådighed i 1979, ligger der nu et materiale og venter på at blive trykt. Vi skal her give et par eksempler på, hvad grupperne har beskæftiget sig med.

Stednavnene

Sognets stednavne er optegnet ud fra markbøgerne til Christian V's Matrikel 1688, fra stednavneoptegnelserne 1920–22 og 1956, samt ud fra stednavnegruppens forespørgsler i sognet vedr. navne, der evt. er kommet til

efter 1956. Navnenes oprindelige betydning er søgt udledt, og de er forsøgt inddelt kronologisk. Det største arbejde har ligget i en rekonstruktion af markinddelingen på landsbyfællesskabets tid og dermed en genplacering af marknavnene. Gosmer ejerlav kan her tjene som eksempel.

Byens mark var delt i tre vange. I markbogen fra 1682 til Christian V's Matrikel er angivet vangenens navne, åsenes navne og orientering, hver enkelt agers ejer, samt agerens længde og bredden i begge ender (målt i alen = 0,6277 m).

Det ældst bevarede kort over ejerlavet er udskiftningskortet uden marknavne fra 1800 (Original I, 1:4000). Efter dette indtegnedes vådarealer på et moderne matrikelkort (som vi af praktiske grund fotograferede op til dobbelt størrelse 1:2000), idet vi gik ud fra, at der ikke var foretaget væsentlig dræning eller afgrøftning af sumpede arealer i perioden 1682–1800. Vejforløbene indtegnedes ud fra målebordsbladet til Videnskabernes Selskabs Kort fra 1777.

Derefter blev samtlige agre klippet ud i karton og forsøgt indplaceret på kortet. Enkelte af de gamle marknavne har i en eller anden form overlevet til optegnelserne i 20'erne, så gennem disse havde vi nogle fixpunkter. Endvidere spadserede vi landskabet igennem nogle gange for evt. at lokalisere nogle af de marknavne, der indeholder topografiske oplysninger. Herigennem blev vi bl.a. i stand til at placere Flinthøj Agre, der sandsynligvis har fået navn efter et overpløjet megalitanlæg med meget knust, brændt flint i overfladen. Åsenes opmålingsrækkefølge er angivet i markbogen, og når vi samtidig havde agrenes hovedorienteringsretning og de naturlige grænser, som vådarealerne dannede, kunne puslespillet efterhånden med nogenlunde sikkerhed samles.

Bebyggelsehistorie

Deltagerne arbejder her først og fremmest med deres egen ejendom, hus eller gård. En fuldstændig bearbejdning af alle ejendomme i et ejerlav giver et godt grundmateriale for arbejdet med mere generelle problemstillinger,

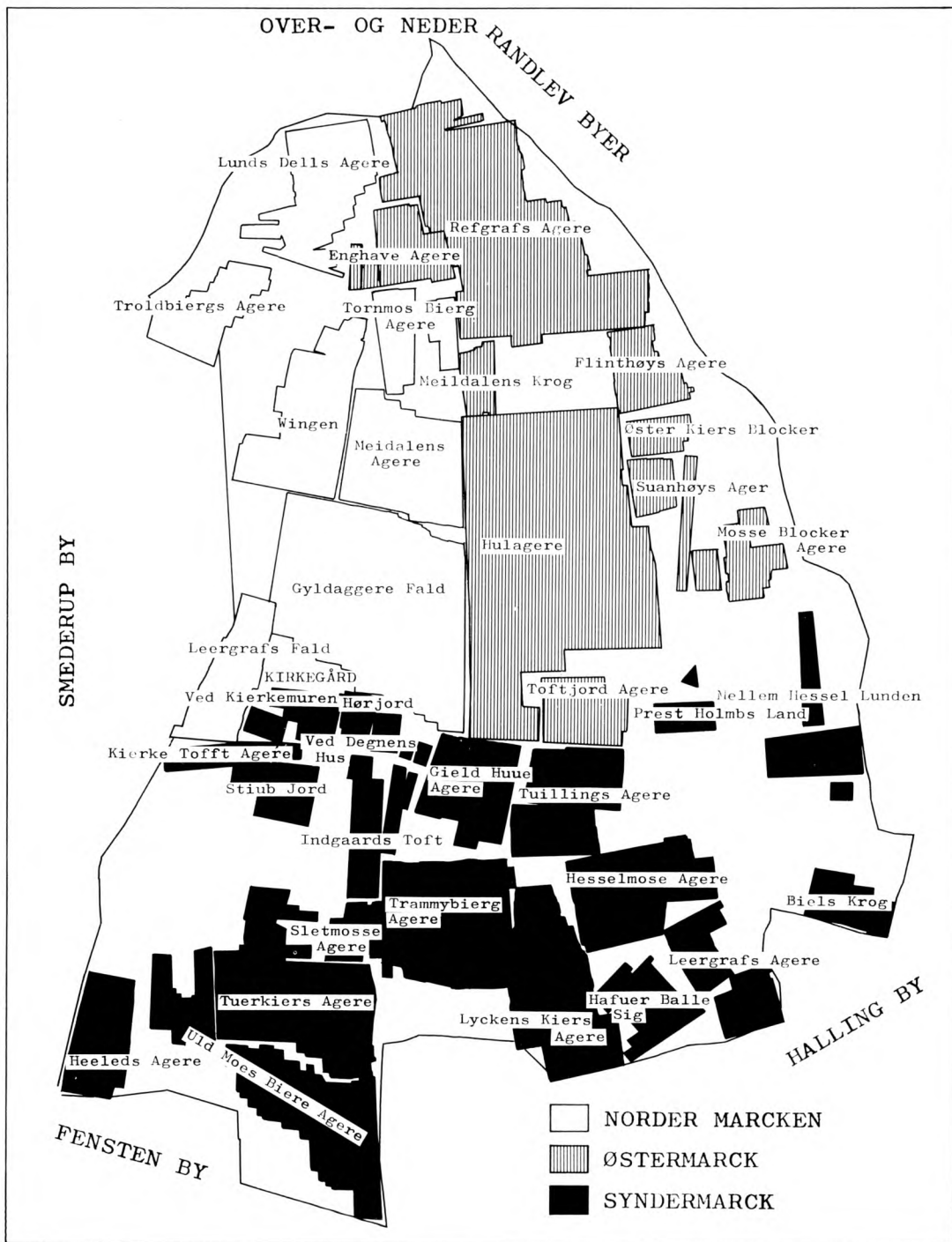
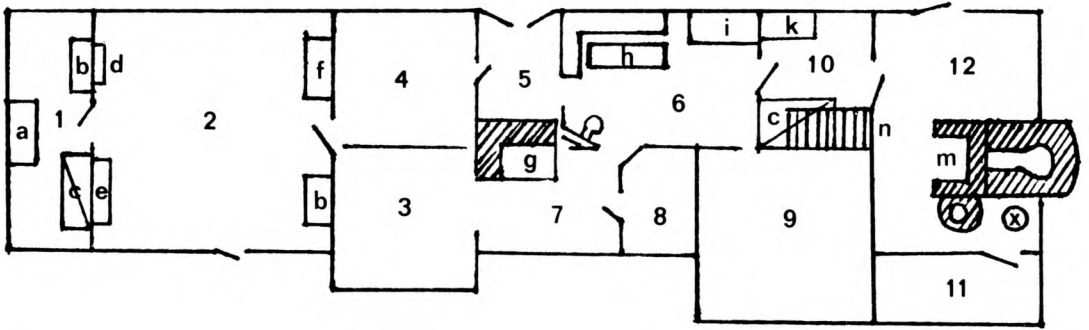

Fig. 6. Det færdigbearbejdede kort, der viser åsenes navne og placering i Gosmer ejerlav 1682.

1. Gæstekammer.
2. »Overstov«.
3. Aflægstue for bedsteforældrene.
4. »Kakkelstov«.
5. »Forstov«.
6. »Yderstov«.

7. Køkken.
8. Spisekammer.
9. Soveværelse.
10. Pige-kammer.
11. »Mælkestov«.
12. Bryggers.

- a. Servante
- b. Dragkiste
- c. Seng
- d. Kommode
- e. Klædeskab
- f. Skatol
- g. Køkkenskorsten

- h. Fast bæk og bord
- i. Slagbæk
- k. Klædeskab
- m. Bageovn
- n. Trappe
- x. Tønde med sand.

Fig. 7. Matr. nr. 15 Fensten. Rekonstruktions- og møbleringsplan over stuehuset. Planen viser forholdene for ca. 100 år siden, som de erindres af meddelelsen Hans Rygaard Hansen født i gården 1873. (Efter NEU nr. 20.852).

f.eks. i kvantitativ form. Det giver udgangspunkt for sammenfatninger omkring emner som befolkningsudviklingen, erhvervsfordelingen o.s.v.

Arbejdet i studiekredsene har bestået i en gennemgang af hovedtrækkene i den historiske udvikling, gennemgang af de enkelte kilders tilblivelse, opbygning og anvendelsesmuligheder, samt i selve arbejdet med kilderne. Vi har til brug for ejendomsundersøgelserne anskaffet kopier af et stort kildemateriale. Hovedindholdet er:

- Folketællingerne fra 1787–1890.
- Kirkebøgerne fra 1735–1890.
- Matriklen 1688 med tilhørende markbøger.
- Matriklen 1844 med forarbejder, sogneprotokol og kort.
- Fæstebreve fra ca. 1754–ca. 1900.
- Godsskifter fra 1717–1850.
- Realregistre til skøde- og panteprotokollerne fra 1845–ca. 1956.
- Jordebøger fra 1700- og 1800-tallet.
- Brandforsikringsarkivalier fra ca. 1830–ca. 1860.
- Hoveriarkivalier.
- Udskiftningsforretninger.

Herudover er der i høj grad bygget på deltagerens og andre lokale beboeres materiale og viden, specielt billeder og erindringsstof. Arbejdet med ejendoms-historien munder ud i rapporter, der udarbejdes ejerlavssvis, og som sammenfatter de enkelte ejendommers historie, samt hovedlinierne i landsbyernes udvikling op til i dag.

At give Gosmers beboere deres historie tilbage

Foruden de emnegrupper, som vi har været igangsættere for, er en gruppe beboere, på baggrund af det indsamlede materiale, gået igang med at dramatisere sognets historiske udvikling.

Initiativet til teaterarbejdet er udgået fra to personer, som selv arbejder med teater og drama på forskellig måde. Den ene bor i byen, den anden har gjort og har stadig sine forældre boende der. Under arbejdstitlen »at give Gosmers beboere deres historie tilbage« har en manuskriptgruppe på en halv snes beboere siden efteråret 79 gennem faste ugentlige møder fået udarbejdet en synopsis, og de har nu søgt kulturministeriet om midler til at sætte stykket op i forsamlingshuset.

I stykket skildres landsbyens mennesker tilbage fra fællesskabets tid, og man følger en husmandsfamilie, en gårdmandsfamilie og dens tyende, og hvorledes deres livsvilkår er forandret op gennem tiden, fra fæstebonde til slagteriarbejder. Desuden skildres nogle af landsbyens institutioner – hospitalet, forsamlingshuset – deres udvikling og betydning for byen. Der er ingen i manuskriptgruppen, som har boet i byen i mere end 20 år, de fleste endog langt mindre, og det har derfor været nødvendigt at få snakket en række forhold igennem med gamle folk fra egnen. Interviewmaterialet bliver i uddrag offentliggjort i et program til forestillingen.

I 1979 meddelte man fra Århus Amts Museumsråd og Odder Museum, at man ikke længere ville støtte projektet, da man skønnede, at det indeholdt for meget formidling og for lidt forskning. Dette til trods for at amtsmidlerne var givet gennem almenformidlingsudvalget. På baggrund af en sådan argumentation kan man blive lidt bange for, hvilken status der egentlig tillægges formidlingen, og hvor stor interessen når det kommer til stykket er, for at prøve noget andet end de traditionelle udstillinger.

Når man har oplevet den glæde og det respons fra en lokalbefolkning, som vi har i Gosmer sogn, er man ikke i tvivl om, at der i lignende formidlingsprojekter er muligheder, som der må og skal arbejdes videre med.

På eget initiativ søger deltagerne i Gosmer sogn nu midler andetsteds fra til afrunding af arbejdet.

Henrik Thrane:

Hvordan forebygges rabies archaeologorum?

Olaf Olsens indlæg om arkæologernes specielle form for galskab (Fortid og nutid 28, 276 ff) satte skytset ind mod udgravningen af fortidsminder, der ikke trues af umiddelbar ødelæggelse – bortset fra den arkæologerne måtte have i sinde. Det var altså den fine ende af arkæologien, problemgravningerne eller forskningsgravningerne, det drejede sig om.

Jeg føler ikke trang til at gå i rette med Olaf

Olsen, tværtimod vil jeg gerne gå lidt videre og påstå at rabies archaeologorum er mere smitsom og alvorlig end man kunne tro.

Rabies ytrer sig i sin arkæologiske form som en utæmmelig lyst til at grave, levere glemte genstande til offentligheden. Totaludgravningssyndromet (hedder det vist nu) er blot den yderste konsekvens af sygdommen, resultatet alt for ofte en så langtrukket undersøgelse, at udgraveren enten dør undervejs eller efterlader sig en upubliceret udgravning – beretningen er selvfølgelig afleveret år for år – i begge tilfælde en så alvorlig sag fordi gravningen for enhver anden end udgraveren vil være mange gange vanskeligere at publicere. Kun sjældent kommer disse forhold op til overfladen – som i debatten om Sir Mortimer Wheelers nekrolog over Sir Ian Richmond i *Antiquity* 1975. Normalt holdes skandalerne indenfor faggruppen.

De fleste af de angrebne får afløb for deres galskab ved at grave truede fortidsminder ud – det kan der jo ikke ske så meget ved (?). § 49-gravninger kalder vi dem herhjemme, da de har en lovdækket finansieringsmulighed. Nødgravninger er et andet og måske bedre navn. Det kan både dække den tilstand fortidsminderne befinder sig i og den udgraverne lider under. Det er nemlig et spørgsmål, om arkæologerne ikke er ved at befinde sig i en åndelig nødstilstand. I den gode sags tjeneste graves der som aldrig før i dette kongerige. Selv ikke i de entrepenante artier sidst i forrige århundrede nåede man mere. Dengang var situationen måske endnu mere forvirret end den kan forekomme i dag (Sven Thorsen, *Fortid og Nutid* 28, 211 ff).

Det er jo vitterlig en god sag at redde historiske kilder fra ødelæggelse. At man så ødelægger dem i redningsøjeblikket er den for arkæologien helt specielle situation, som den enkelte arkæolog må gennemtænke i sit lønkammer gang på gang, efterhånden som han får stigende erfaring og mere ansvar – hvis han da får tid til at tænke. Ingen kan gøre det bedre end hans evner og tidens teknik strækker, men det er en alvorlig sag at erstatte den primære kildes uendelige informationsmuligheder med et begrænset sæt af fortolkede og lidet kontrollable beskrivelser, opmålinger og